

## سیاست خارجی ترکیه در قبال آمریکا از سال ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹

مجید محمدی<sup>۱</sup>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۲۰

احسان شاکری خوئی<sup>۲</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۲

پرویز احدی<sup>۳</sup>محمد یوسفی جویباری<sup>۴</sup>

## چکیده

ترکیه به عنوان یک بازیگر نفوذگر در منطقه خاورمیانه شناخته می‌شود. اتصال ژئوپلیتیک ترکیه و خاورمیانه موضوعی است که هیچ یک از بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای چنین قابلیت‌هایی را ندارند، لذا چنین شاخص‌هایی ترکیه را بازیگر\* نفوذگر در فضای ژئوپلیتیکی خاورمیانه قرار داده است. ترکیه به عنوان تنها کشور مسلمان و تنها کشور خاورمیانه‌ای عضو ناتو برای آمریکا اهمیت ویژه‌ای دارد. آنکارا بی‌وقفه در مسیر رسیدن به جایگاه شایسته‌تر در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل در حرکت است و نمود آن را در گسترش رویکردهای متفاوت آنکارا نسبت به غرب بخصوص ایالات متحده می‌توان مشاهده نمود. کشور ترکیه با توجه به سیاست‌هایش در راستای دسترسی بیشترین منافع و نقش یک بازیگر مهم و استراتژیک در منطقه حرکات سیاست خارجی خود را تنظیم می‌کند. در این پژوهش رویکرد سیاست خارجی ترکیه از سال ۲۰۱۶ تا سال ۲۰۱۹ نسبت به متحد مهم خود یعنی آمریکا مورد بررسی قرار گرفته است. شناخت بهتر سیاست خارجی ترکیه به عنوان یک کشور مهم منطقه‌ای برای ایجاد یک سیاست خارجی معقول در برابر این کشور ضروری است. به نظر می‌رسد آنچه بر رفتار و رویکرد سیاست خارجی ترکیه در قبال متحد استراتژیک خود ایالات متحده آمریکا شکل می‌دهد نه صرفاً واقعیت‌های محیطی و راهبردی بلکه برداشتی است که رهبران ترکیه به خصوص شخص رجب طیب اردوغان از متحد خود دارد. لذا قدرت و جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی ترکیه و همچنین ویژگی‌های شخصیتی اردوغان موجب تغییر در رفتار و رویکرد سیاست خارجی ترکیه در مقابل متحد خود یعنی ایالات متحده آمریکا می‌گردد.

**کلمات کلیدی:** ترکیه، حزب عدالت و توسعه، آمریکا، سیاست خارجی

<sup>۱</sup>دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

<sup>۲</sup>استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

<sup>۳</sup>استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

<sup>۴</sup>استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

آمریکا، ترکیه را پلی میان شرق و غرب دانسته و موجبات انعقاد قراردادهای اطلاعاتی میان دو دولت را فراهم آورده است. آمریکا درصدد است صرفاً از بحران‌های پیش آمده در منطقه خاورمیانه استفاده کرده و توازن قوا در خاورمیانه را با شکل جدیدی صورت‌بندی نماید که در این صورت‌بندی جدید ترکیه به عنوان مهره کلیدی ایالات متحده سعی در رسیدن به منافع و اهداف‌اش در منطقه دارد. لذا آمریکا در حکم هژمون مسلط، سعی در افزایش قدرت ترکیه در قالب هژمون خاورمیانه نموده است. آنچه آمریکا به عنوان سیاست‌های عملی در خاورمیانه مورد توجه قرار می‌دهد با ضرورت‌های استراتژیک آن کشور در منطقه هماهنگی دارد. اگر چه آمریکا دارای بیشترین و موثرترین ساختار نظامی جهان است، اما اصلی‌ترین اولویت آن کشور در حوزه سیاست بین‌الملل را می‌توان تامین منافع اقتصادی دانست. عملگرایی آمریکا بیش از آنکه ماهیت سیاسی داشته باشد، بر اساس شاخص‌های اقتصادی شکل گرفته است. آمریکا در منطقه خواهان تضمین امنیت انرژی است و سعی دارد نفت منطقه در اختیار سایر قدرت‌ها قرار نگیرد. به عبارت دیگر، سیاست آمریکا در خاورمیانه مبتنی بر کسب توان جلوگیری از دسترسی دیگران به نفت است. بنابراین باید زمینه‌هایی برای صدور نفت و گاز منطقه از طریق ترکیه فراهم گردد و از عبور خط لوله از مسیر روسیه یا ایران جلوگیری گردد. دگرگونی در اولویت‌بندی و رویکردهای منطقه‌ای آمریکا بخصوص در خاورمیانه در دوران ترامپ (۲۰۱۶ تا ۲۰۲۰)، فرصت‌های استراتژیکی برای حضور پررنگ ترکیه در معادلات منطقه فراهم کرده است. رویکرد منطقه‌ای آمریکا در فاصله سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹، بهره‌گیری از ظرفیت‌های بازیگران منطقه‌ای برای به عهده گرفتن تعهدات بیشتری در حل و فصل چالش‌های خود و کاهش هزینه‌های بین‌المللی آمریکاست. سیاستمداران ترکیه معتقد بودند این روند می‌تواند ظرفیت‌هایی از قبیل کاهش فشارها و افزایش قدرت بازیگری و مانور ترکیه در منطقه را در اختیار این کشور قرار دهد. انتخاب باراک اوباما در سال ۲۰۰۸ به ریاست جمهوری ایالات متحده آمریکا یک آرامش واقعی برای دولت حزب عدالت و توسعه بود. چرا که به روشنی نشان داد دوران بحران سپری شده است. در این دوران، دولت حزب عدالت و توسعه چارچوب سیاست خارجی ترکیه با آمریکا را حفظ کرد که مستلزم رابطه تنگاتنگ با ایالات متحده بود. ترکیه به عنوان تنها کشور مسلمان و تنها کشور خاورمیانه‌ای عضو ناتو برای آمریکا اهمیت ویژه‌ای داشته است. در تمامی دوران ترکیه و آمریکا روابط بسیار خوبی داشته‌اند. اما در دوران اوباما ترکیه جایگاه بالاتری در سیاست خارجی آمریکا پیدا کرد. سیاست‌گذاران ایالات متحده آمریکا، ترکیه را تنها کشور دموکرات و سکولار خاورمیانه و مهمترین متحد بادوام آمریکا در منطقه خاورمیانه محسوب می‌کنند. از نظر استراتژیست‌های آمریکایی و غربی، مدل مطلوب برای غرب و برای کشورهای اسلامی مدلی مانند ترکیه

است (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۴۷). حمایت آمریکا و غرب مخصوصاً در زمان ریاست جمهوری باراک اوباما از مدل ترکیه به این دلیل است که مدل مورد نظر نوعی از اسلام را ارائه می‌دهد که نزدیک‌ترین مدل به فرهنگ لیبرال غربی می‌باشد. اوباما در اوایل سال ۲۰۱۱ از ترکیه به عنوان دموکراسی بزرگ اسلامی و مدلی برای سایر کشورهای اسلامی در منطقه یاد کرد. همچنین در سال ۲۰۱۲ نیز وی از اردوغان به عنوان پنج فرد بزرگ که با آن‌ها همکاری گسترده دارد نام برد. در سال ۲۰۱۶، ترامپ نیز در کارزار انتخاباتی خود تفاوت بزرگ ایالات متحده آمریکا و دولت ترکیه را اینگونه بیان نمود که: ما از کردها که نیروهای بسیار مفید هستند حمایت می‌کنیم، اگر بتوانیم ترکیه و کردها را در کنار یکدیگر داشته باشیم عالی خواهد شد. با انتخاب دونالد ترامپ به ریاست جمهوری ایالات متحده، رجب طیب اردوغان اولین رئیس جمهوری بود که به ایشان تبریک گفت. ولی با توجه به سیاست‌های متزلزل خاورمیانه‌ای ترامپ و حمایت تمام‌قد از رژیم صهیونیستی و ناامیدی ترکیه از پیوستن به اتحادیه اروپا، زمینه جدیدی را فراهم کرد تا آنکارا و مسکو، در شرق اروپا و چه در منطقه جنوبی ترکیه در عراق و سوریه به هم نزدیک شوند و منافع مشترکی را تعریف کنند. با توجه به سیاست خارجی ایالات متحده در بازه زمانی ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۰، به نظر می‌رسد دولت ترامپ علاقه چندانی به سرمایه‌گذاری سیاسی، نظامی و اقتصادی در حوزه بالکان نداشته و از این رو اروپا نمی‌تواند شریک جدیدی برای حل و فصل مشکلات با بالکان و مدیریت غیرنظامی مسائل داشته باشد. با این حال ترکیه به منافع ناتو و آمریکا گرایش دارد، ولی در تمام امور منطقه‌ای، به ضرورت، تابع آمریکا نیست، بلکه در هر دو قطب غرب و شرق حضور دارد ولی عمدتاً در جناح غرب است. آمریکا از درجه اول اهمیت در سیاست خارجی ترکیه برخوردار است و ترکیه نیز برای آمریکا متحد استراتژیک در خاورمیانه محسوب می‌شود. در زمان ریاست جمهوری دونالد ترامپ، با توجه به سیاست‌های متزلزل خاورمیانه‌ای ترامپ، ترکیه و آمریکا در بسیاری از موارد برخلاف سیاست‌های یکدیگر عمل کرده‌اند. این دو کشور در این بازه زمانی نشان داده‌اند که دوست و دشمن واقعی وجود ندارد. دوست همیشگی یک کشور تنها منافع آن کشور است. ترکیه به عنوان کشور بین منطقه‌ای تلاش دارد سیاست خود را در راستای حفظ تعادل در روابط با آمریکا و کشورهای خاورمیانه‌ای حفظ کند. برای ترکیه داشتن رابطه با غرب خصوصاً آمریکا و همچنین عضویت در ناتو و تداوم حضور موثر آمریکا در منطقه، از جمله فرصت‌هایی است که با بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند در جهت دستیابی به قدرت منطقه‌ای و بین‌المللی استفاده کند. از زمان به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه، محرکه‌های سیاست داخلی و خارجی ترکیه زیر رو شده‌اند. حزب عدالت و توسعه همواره سعی نموده است تا به روشنی تمایلات دموکراتیک و غیرغربی خود را به منتقدانی که براین باورند که آمریکا با تبلیغ اسلام معتدل به فرسایش هویت سکولار ترکیه کمک می‌کند و همچنین غرب از وجود یک کشور کرد مستقل در عراق حمایت می‌کند اثبات نماید. از نظر منتقدین، دادن حقوق فرهنگی به کردها و باز کردن فضا

به روی اسلام سیاسی، یک گسست خطرناک نسبت به هنجارهای عملی و سکولار جمهوری ترکیه محسوب می‌شود. دستاوردهای حزب عدالت و توسعه، برای ترکیه از جمله رشد اقتصادی بی‌سابقه، تبدیل شدن استانبول به قدرت اقتصادی بین‌المللی، روند موفق دموکراتیزاسیون در سپهر سیاست داخلی، بومی ساختن توانمندی‌های نظامی و پیروزی‌های پی در پی انتخاباتی حزب عدالت و توسعه، اردوغان و کابینه وی را مصمم به نقش آفرینی در ترسیم نظم نوین خاورمیانه بر اساس امیال حزبی خود نموده است. تحکیم پایه‌های حزبی در داخل ترکیه، انگیزه اردوغان برای ریسک‌پذیری زیاد در سیاست خارجی را افزایش داده است. ترکیه قصد دارد تا سال ۲۰۲۳ همزمان با سالگرد تاسیس صدسالگی جمهوری ترکیه، خود را تبدیل به یک بازیگر جهانی کند. از نظر داوود اوغلو ترکیه مبدل به یک بازیگر تأثیرگذار در عرصه ژئوپلیتیک از آفریقا تا شرق دور و ماورای آن خواهد شد. پیگیری این راهبرد با نتایج ملموس در سیاست خارجی ترکیه همراه بوده است، به نحوی که این کشور طی دوره اخیر در تلاش بوده است تا یک بازیگر بی‌طرف در مناسبات خاورمیانه و قدرتی تأثیرگذار مبدل شود. سیاست خارجی کنونی ترکیه محصول جهان‌بینی، امیال و ترجیحات شخصی اردوغان است. در سال‌های روی کار آمدن ترامپ در آمریکا (۲۰۱۶ تا ۲۰۲۰) و با توجه به سیاست‌های خاورمیانه‌ای دولت ترامپ، رویکرد چندجانبه و سیستماتیک سال‌های اولیه و دوران شکوفایی حزب عدالت و توسعه، جای خود را بر یک جانبه‌گرایی و تک‌روی‌های افراطی اردوغان داده است و این بهتر از هر چیزی، فراز و نشیب‌های سیاست خارجی ترکیه در این دوران را تعیین می‌کند. رسانه‌های ترکیه‌ای طرفدار اردوغان، از اردوغان به عنوان ناجی، قهرمان در جهان اسلام که به یاری امت اسلامی در جهان اسلام در برابر سیاست‌های شوم امپریالیسم غرب ظهور کرده، تصویر پردازی می‌کنند. برای ترکیه داشتن رابطه با غرب خصوصاً آمریکا و همچنین عضویت در ناتو و تداوم حضور موثر در منطقه، از جمله فرصت‌هایی است که با بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند در جهت دستیابی به قدرت بین‌المللی استفاده کند. در همین راستا بروز بحران در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، نیز از مهمترین فرصت‌هایی است که زمینه را برای کسب موارد فوق برای ترکیه فراهم نموده است. حزب عدالت و توسعه رابطه متفاوت با آمریکا و اسرائیل دارد و این نیز تابع مقتضیات کشور ترکیه و اصل میانه روی احزاب اخوانی است که تلاش دارند بیشتر عملگرا باشند. نیروهای اسلام‌گرایی که در ترکیه به قدرت رسیده‌اند، معتقدند که اصل، منافع ملی ترکیه است. ترکیه با تنظیم سیاست‌های منطقه‌ای خود تلاش می‌کند، به عنوان نیروی خودکفا، مستقل و مهم‌تر ظاهر شده و فراتر از آن، بعضاً از برنامه‌های سیاسی آن سوی اقیانوس اطلس فاصله بگیرد. تغییر پویایی روابط ترکیه با غرب با همه ابعاد اقتصادی، سیاسی و استراتژیک مهم آن، سیاست خارجی فعالانه‌ای را با خاورمیانه و حوزه دریای سیاه رقم خواهد زد. در حال حاضر یکی از اصلی‌ترین عوامل برای حفظ اتحاد با ایالات متحده و اسرائیل وابستگی ترکیه در همکاری دفاعی با این کشورها، بخصوص دریافت تکنولوژی‌های نظامی مناسب برای مقابله

با تهدیدات داخلی و خارجی است. همچنین ترکیه برای رفع مناقشات با همسایگان عرب به شکل اجتناب-ناپذیری در حال جایگزینی روابط این کشور با اسرائیل است. آنکارا دیگر ضرورتی جهت افزایش امنیت به واسطه اتحاد با تلاویو احساس نمی‌کند، مهمتر اینکه ترکیه به شکل فزاینده تمایل دارد که در همکاری با نقش آفرینان محلی امنیت منطقه را مدیریت کند. علی‌رغم بدبینی ترکیه نسبت به غرب و آمریکا، ترک‌ها خود را ضدغربی تلقی نمی‌کنند. ترک‌ها به اندازه کافی منطقی هستند که ایالات متحده را به کشورهای دوست همچون آذربایجان و پاکستان به عنوان کشورهای که به احتمال زیاد در هنگام ضرورت، کمک ترکیه خواهند بود ترجیح دهند. آنکارا خواهان روابط دفاعی و امنیتی قوی با غرب به خصوص آمریکا می‌باشد. البته شرایط و جغرافیای همکاری و رقابت تغییر کرده و آنکارا با اقتصاد پویا و اعتماد به نفس سیاسی بالا، دیگر راضی نیست نقش شریک زبردست را بازی کند. به همین دلیل سیاست خارجی ترکیه عملاً مستقل‌تر از پیش شده است. ترکیه مشتاق است نقشی فراتر از مرزهای ملی دولتی‌اش ایفا نماید. ترکیه به لحاظ ژئوپلیتیک و ویژگی‌های منطقه‌ای بازیگری است که نمی‌توان از وجود آن در معادلات منطقه چشم‌پوشی نمود. ترکیه تمایل دارد خود را به عنوان قدرتمندترین کشور در منطقه معرفی نماید. این امر جز با حمایت آمریکا موثر نخواهد شد. ترکیه خواهان استفاده از توان و دانش آمریکایی برای نوسازی ارتش، استفاده از آمریکا برای کسب امتیازات اقتصادی منطقه‌ای، مهار کشمکش‌های قومی منطقه و حمایت از مسلمانان بالکان است که جز با حمایت آمریکا موثر نخواهد بود. با توجه به سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در فاصله زمانی ۲۰۱۶ تاکنون، روابط ترکیه با متحد استراتژیک خود، یعنی آمریکا رو به سردی گراییده و روابط با فدراسیون روسیه نیز تحت تاثیر تحولات جاری در کانون‌های بحران منطقه‌ای بخصوص بحران سوریه و ادلب، دچار فراز و نشیب‌های قابل توجهی شده است. روابط دیپلماتیک ترکیه با ایران و گروه فلسطینی حماس موجب ایجاد اختلافات با آمریکا و رژیم صهیونیستی شده و این ابهام را به وجود آورد که آیا ترکیه تمایلات غربی خود را کنار گذاشته و به اسلام‌گرایی متمایل شده است و یا اینکه این تنها یک حرکت دیر هنگام سمت شرق برای کامل کردن حلقه‌ی روابط خارجی ترکیه است. سیاست دو پهلو حزب عدالت و توسعه به وضوح نشان دهنده این موضوع است که ترکیه از مسئله فلسطین برای گرفتن امتیاز از غرب بهره می‌گیرد. ترکیه خواهان به چالش کشیدن یا به حداقل رساندن نقش آمریکا در منطقه نیست، بلکه معتقد است سیاست‌های سیاسی-امنیتی آمریکا در منطقه اشتباه است و باید بازبینی شود و در این راستا نقش ترکیه می‌تواند بسیار کارساز باشد. هم‌اکنون ترکیه قدرت خود را بیشتر از گذشته ارزیابی نموده و هر زمان ایالات متحده تصمیم بگیرد به طور مستقیم وارد منطقه شود، نقشه ترکیه کم رنگ‌تر خواهد شد. ترکیه با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه همواره در این تصور بوده است که شایسته احترام بیشتری بوده اما این مهم واقع نشده و لذا به دنبال استقلال کامل حاکمیت، نفوذ استراتژیک منطقه‌ای و بین‌المللی و مهم‌تر از همه کسب

جلال و شکوه گذشته تاریخی خود است. آنکارا پس از بی‌اعتنایی واشنگتن به سیاست‌های ترکیه در قبال سوریه، تغییراتی را در رفتار سیاسی خود بوجود آورد و برای توسعه مناسبات با ایران، روسیه و عراق تلاش‌های گسترده‌ای را انجام داد و حتی اقدام به مذاکره با شرکت‌های چینی برای تامین نیازهای نظامی خود از جایی غیر از آمریکا و کشورهای عضو ناتو نمود. آمریکا نیز از مذاکرات ترکیه با چین برای خرید سیستم موشکی ناخشنود شده و نقطه نظرات آنکارا و واشنگتن در قبال تحولات منطقه دچار اختلافات بیشتری گردیده است. مسائل پیچیده و مهم سال‌های اخیر در سوریه و نزدیک شدن بیش از گذشته آنکارا به مسکو، باعث شده است که روابط دولت ترکیه با غرب به خصوص آمریکا، هم در زمان دولت اوباما و هم در دولت ترامپ از یکدستی گذشته فاصله بگیرد. موضوع دفاع از مرزهای جنوبی در مقابل خطر مبارزان کردی، در سال‌های اخیر به مهمترین چالش سیاست خارجی دولت ترکیه با دولت آمریکا تبدیل شده است. ترکیه علی‌رغم تنش‌های موجود بین این کشور و آمریکا متحد بسیار مهمی برای آمریکا باقی خواهد ماند. هرچند، روابط آمریکا و ترکیه در سایه کودتای نافرجام، به شدت تحت تاثیر قرار گرفت اما این موقعیت به شدت سیال است و آمریکا به رصد این موقعیت از نزدیک ادامه می‌دهد. اردوغان در راهبرد کلان خود بیش از آنکه روابط اروپا را مد نظر قرار داده باشد، به آمریکای ترامپ و روسیه پوتین فکر کرده است. در حال حاضر، ترکیه در یک وضعیت تنهایی استراتژیک به سر می‌برد. با توجه به اینکه ترکیه جایگاهی مشخص در سیاست خاورمیانه‌ای ترامپ نداشته و در دولت جدید بایدن نیز هنوز مشخص نیست ترکیه چه نقشی در سیاست خارجی آمریکا در منطقه ایفا خواهد کرد و دولت ترکیه در انتظار رویکردهای جدید دولت بایدن نسبت به همکاری راهبردی با ترکیه است و نسبت به سیاست‌های آمریکا در سوریه سوطن دارد لذا رویکرد سیاست خارجی ترکیه نسبت به آمریکا، رویکردی پویا و دینامیک خواهد بود. ترکیه جاه طلبی‌های کودکانه کردها را برای ایجاد یک دولت مستقل، تهدیدی مرگبار برای تمامیت ارضی خود می‌داند و از این رو نیروهای دولت ترکیه همواره حملات شدیدی علیه کردها در مناطق شمالی عراق و سوریه صورت داده‌اند. اخیراً دولت ترکیه فشارهای خود را بر مقامات آمریکایی برای توقف تجهیز نظامی به نیروهای کرد تشدید کرده است. البته دونالد ترامپ رئیس‌جمهور پیشین آمریکا نیز هر مرتبه با بی‌محللی به درخواست ترکیه پاسخ مثبت داده است. با این وجود کنار آمدن دولت ترامپ با ترکیه برای اردوغان راضی کننده نبوده است و در ژانویه ۲۰۱۸ تصمیم خود برای یورش همه جانبه به نیروهای مبارز کردی در سوریه را اعلام کرد. اردوغان به صراحت اظهار نموده که ترکیه دیگر نمی‌تواند با سیاست ایالات متحده کنار بیاید. ترکیه دیگر نه به عنوان متحد آمریکا بلکه عملاً به عنوان کشوری مستقل عمل می‌کند و این مسئله چیزی نیست که آمریکا از متحدان خود توقع آن را داشته باشد. ولی با توجه به سوابق دولت آمریکا، ایالات متحده چه در زمان ریاست جمهوری باراک اوباما و ترامپ و چه در زمان بایدن به دنبال برقراری روابط نزدیک با دولت ترکیه بوده و خواهد بود. در

شرایطی که رجب طیب اردوغان رئیس جمهور این کشور در سال‌های اخیر موسسات دموکراتیک و سکولار ترکیه را به صورت سیستماتیک از کارهای سیاسی منع کرده است اما تا زمانی که سیاست خارجه ترکیه بر خلاف اهداف واشنگتن عمل نکرده باشد آمریکا چشم از اقدامات منطقه‌ای و داخلی اردوغان می‌پوشاند.

### سیاست خارجی ترکیه در قبال آمریکا

شکل ۱ نمایشی از مهمترین موارد همکاری یا مقابله در رویکرد سیاست خارجی ترکیه نسبت به آمریکا و بالعکس می‌باشد. که در ادامه به تفصیل شرح داده شده است.



شکل ۱: نمایشی از مهمترین موارد همکاری یا مقابله در رویکرد سیاست خارجی ترکیه نسبت به آمریکا و بالعکس

### خرید سامانه دفاع موشکی اس ۴۰۰ از روسیه

اس ۴۰۰، سامانه موشکی پیشرفته و مدرنی است که توانایی حمل و شلیک سه نوع موشک مختلف را دارد که می‌تواند اهداف متنوعی از قبیل موشک‌های بالستیک، کروز و جنگنده‌های رادار گریز را هدف قرار دهد. شبکه راداری و شناسایی این سامانه می‌تواند هم‌زمان ۳۰۰ هدف را شناسایی کند ضمن اینکه سقف ارتفاع پوشش هوایی این سامانه، ۲۷ کیلومتر است. تصمیم ترکیه مبنی بر خرید سامانه دفاع موشکی اس-۴۰۰ از روسیه نگرانی آمریکا را برانگیخته است. واشنگتن استدلال می‌کند که این سامانه روسی با سیستم دفاعی ناتو سازگار نیست و در عوض به آنکارا پیشنهاد فروش سامانه دفاع موشکی آمریکایی پاتریوت را داده است. امری که ترکیه تا کنون

آن را بی‌پاسخ گذاشته است. ایالات متحده تهدید کرده است که اگر ترکیه سامانه اس-۴۰۰ را از روسیه بخرد، قرارداد فروش جنگنده‌های اف-۳۵ به این کشور را لغو کرده و تحریم‌هایی علیه آنکارا اعمال خواهد کرد. امری که می‌تواند به تنش‌های بیشتر دامن بزند. کارشناسان نظامی معتقدند، دلیل آمریکا برای مخالفت و نگرانی از تحویل سیستم پدافند موشکی اس-۴۰۰ روسی به ترکیه این است که سامانه روسی قادر به تشخیص جنگنده اف-۳۵ آمریکا با وجود ادعای این کشور مبنی بر رادار گریز بودن آن است. حال آنکه آمریکا ادعا می‌کند که سامانه پدافند موشکی روسیه با تسلیحات ناتو از جمله پدافند موشکی غرب همخوانی ندارد. در آمریکا نیز هیچ کس به شکل قانع‌کننده توضیح نمی‌دهد که منظور واشنگتن از غیرهمخوانی میان تسلیحات پدافندی چیست حال آنکه روس‌ها چنین اتهامی را کاملاً بی‌اساس می‌دانند. امروز در میان کارشناسان صنعت موشکی و هوایی این سوال مطرح است که چه تفاوت اساسی بین سامانه اس-۴۰۰ و سامانه پدافند هوایی اس-۳۰۰ که مشابه آن است، وجود دارد چرا که به ظاهر تفاوت چندانی میان این دو سامانه نیست. یونان یکی از اعضای ناتو بیش از ۲۰ سال است که اس-۳۰۰ دارد و هیچکس در ناتو در خصوص غیرهمخوانی این سیستم با تسلیحات ناتو چیزی نگفته است. به تازگی واشنگتن ادعا کرده است که اس-۴۰۰ هواپیماهای آمریکایی اف-۳۵ را حتی در صورتی که در ارتش ترکیه باشد، شناسایی خواهد کرد و اطلاعات درباره سیستم تشخیص خودی و غیرخودی آن را به مسکو خواهد داد. به عبارت دیگر روس‌ها از طریق اس-۴۰۰ می‌توانند سیستم استنلس اف-۳۵ را در آسمان ناتو و ترکیه شناسایی کنند و این مساله شانس آمریکا برای برتری هوایی را از بین می‌برد. نظامیان ترکیه با استفاده از اس-۴۰۰ خواهند توانست به آسیب‌پذیری جنگنده اف-۳۵ پی ببرند و هر زمانی بخواهند آن را سرنگون کنند. ترکیه نخستین محموله سامانه دفاعی اس-۴۰۰ روسیه را بیست و یکم تیرماه ۱۳۹۸ دریافت کرد و گفته می‌شود دومین محموله نیز تا پایان سال ۲۰۲۱ به دولت آنکارا تحویل داده خواهد شد. دولت آمریکا در پاسخ به این خرید، ترکیه را از برنامه‌های اف-۳۵ خارج کرده است و تحریم‌هایی را نیز بر صنایع مختلف و بانک‌های این کشور وضع نموده که سبب افت شدید ارزش پول ملی این کشور و ایجاد رکود در اقتصاد ترکیه شده است.

### تنش ترکیه در سوریه با ایالات متحده

آمریکا در سوریه از یگان‌های مدافع خلق کرد حمایت می‌کند. در حالی که ترکیه این گروه را یک گروه تروریستی می‌داند. از سوی دیگر ترکیه خواهان یک منطقه عاری از شبه نظامیان کرد در جنوب خاک این کشور



است و از آمریکا می‌خواهد تضمین دهد که پس از خروج از سوریه جنگجوی کردی در این ناحیه باقی نخواهد ماند. در مقابل ایالات متحده می‌خواهد مطمئن شود نیروهای مدافع خلق کرد که در شکست داعش نقش داشتند آزاری نخواهند دید. با بروز بحران سوریه، آمریکا از اکراد پ.ک.ک و پ.ی.د رسماً حمایت کرد. به اعتقاد مقامات ترکیه در دوره اوباما اولین محموله تسلیحاتی آمریکا به نیروهای کرد در اواخر سال ۲۰۱۴ انجام شد. با آغاز عملیات زیتون برای پاکسازی نقاط مرزی ترکیه و سوریه از نیروهای تروریستی، آمریکا اعلام کرد که نیروی نظامی تعداد ۳۰ هزار نفر متشکل از نیروهای پ.ک.ک را در مرز ترکیه و سوریه تشکیل خواهد داد. این عوامل موجب نگرانی جدی آنکارا شد. حمایت آمریکا از کردها و تروریست‌های داعشی در منطقه باعث شد که مردم منطقه بویژه ترکیه نسبت به آمریکا نگرش منفی داشته باشند. یک نظرسنجی در سال ۲۰۱۷ توسط مرکز تحقیقاتی پیو انجام شد که نشان می‌دهد ۷۹ درصد از مردم ترکیه نسبت به آمریکا دید منفی دارند و تنها ۱۸ درصد از آن‌ها نگرش مثبت دارند. نظرسنجی دیگری از این مرکز نشان می‌دهد که ۸۲ درصد از مردم ترکیه به رئیس‌جمهور فعلی آمریکا اعتماد ندارند.

### خرید نفت و گاز ایران توسط ترکیه

آمریکا در چارچوب برنامه اعمال تحریم‌های نفتی علیه جمهوری اسلامی، از ترکیه می‌خواهد که واردات نفت و گاز خود را از این کشور متوقف کند. این در حالی است که ترکیه به این واردات وابسته است و از همین رو از آمریکا تقاضای معافیت موقت کرده است. امری که مشخص نیست واشنگتن با تمدید آن همچنان موافقت کند. دولت آمریکا پس از خروج از توافق هسته‌ای سال ۲۰۱۵ با ایران، نوامبر ۲۰۱۶ تحریم‌ها علیه صادرات نفت ایران را آغاز کرد. اما ترکیه یکی از هشت کشوری بود که از تحریم‌های یکجانبه آمریکا برای ادامه خرید نفت ایران معافیت شش ماهه دریافت کرده بود. ترکیه اعلام کرده که تحریم‌ها علیه واردات نفت ایران را نمی‌پذیرد و هشدار داده که اقدام آمریکا در پایان دادن به معافیت‌ها، سودی برای ثبات و صلح منطقه‌ای ندارد. در سال ۲۰۱۷ وزیر خارجه ترکیه اظهار کرده است که ما تحریم‌های یکجانبه و تحمیل چگونگی روابط با کشورهای همسایه را نمی‌پذیریم. وزیر خارجه ترکیه همچنین از اظهارات مایک پمپئو، همتای آمریکایی خود که گفته بود ترکیه می‌تواند نفت را از عربستان سعودی و امارات متحده عربی تأمین کند انتقاد کرده و گفته: وادار کردن به خرید نفت از کشورهای دیگر بجز ایران زیاده روی است. مقامات ایرانی، چند روز پیش از اعلام تصمیم آمریکا برای پایان معافیت‌ها، به آنکارا سفر کرده و با مقامات ترکیه درباره مکانیزم‌های جایگزین برای ادامه تجارت دو جانبه

گفت و گو کرده بودند. به گفته مدیر انرژی شرکت زیگما اینسایت ترکیه، اقتصاد ترکیه در صورت پایان دادن به واردات نفت از ایران، از نظر اقتصادی تأثیر منفی خواهد پذیرفت. زیرا ایران یکی از اصلی‌ترین صادرکنندگان نفت و گاز ترکیه است. ایران نفت را با شرایط مناسب‌تری نسبت به رقیبانش عرضه می‌کند و نفت ایران قیمت کمتر و شرایط پرداخت مناسب‌تری برای برخی از کشورها از جمله ترکیه دارد. ترکیه به دنبال استفاده از ارزهای ملی در تجارت بین‌الملل است و در اکتبر سال ۲۰۱۷ بانک‌های مرکزی ایران و ترکیه رسماً با تجارت با استفاده از ارزهای ملی موافقت کردند. با این حال آنکارا به دلیل دشواری‌های سیاسی که پیش از این در روابط دو جانبه با واشنگتن با آن‌ها مواجه شده است به سختی می‌تواند تحریم‌های آمریکا را دور زده و به تجارت با ایران بپردازد. از این رو انجام سیستم تهاتری پایدار با ایران برای ترکیه دشوار است و ایجاد مکانیزم‌های تجاری جدید با ایران ممکن است روابط پرتنش میان واشنگتن و آنکارا را وخیم‌تر کند.

توپراس که تا این اواخر تنها پالایشگاه نفت ترکیه بود، برای حداکثر ۵۱ درصد از واردات ماهانه خود به ایران وابسته بوده است و تحت قراردادهای واردات بلندمدت، این شرکت، نفت ایران را با تخفیف کوچکی خریداری کرده است. سوکار که یک پالایشگاه دیگر ترکیه است، فعالیت‌های تجاری خود را ماه آوریل ۲۰۱۸ آغاز کرده و هنوز درباره واردات نفت ایران آماری اعلام نکرده است. واردات نفت توپراس از ایران سال گذشته به ۷.۱۱ میلیون تن (معادل ۱۴۲ هزار و ۷۸۴ بشکه در روز) رسید که ۳۸.۱ درصد در مقایسه با واردات ۱۱.۴۹۳ میلیون تن (۲۳۰ هزار و ۸۰۵ بشکه در روز) در سال ۲۰۱۷ کاهش داشت. اما خرید توپراس از ایران، ژوئن ۲۰۱۸ پس از اعلام بازگشت مجدد تحریم‌های آمریکا علیه ایران، کاهش چشمگیری پیدا کرد. این پالایشگاه ۲۸۷ هزار و ۸۴۳ بشکه در روز نفت ایران را در ژوئن گذشته وارد کرد که ۶۹.۱ درصد در مقایسه با ۹۳۰ هزار و ۹۷۸ بشکه در روز در ماه مه سال ۲۰۱۸ کاهش داشت. واردات توپراس در ژوئیه دوباره رشد کرد و به ۸۶۷ هزار و ۲۷۰ بشکه در روز رسید اما در نوامبر که تحریم‌های آمریکا آغاز شد، صفر شد. متعاقب آن این شرکت حجم کمتری از نفت ایران را وارد کرد. واردات توپراس در ژانویه ۲۰۱۹ تنها ۹۰ هزار و ۱۳۹ بشکه در روز رسید که معادل ۱۷.۴ درصد از کل واردات نفت این شرکت بود و عراق منبع اصلی تأمین نفت ترکیه شد و ۱۷۱ هزار و ۶۹۱ بشکه در روز یا معادل ۳۳.۲ درصد از کل واردات نفت این کشور را تأمین کرد. توپراس همچنین از نیجریه، لیبی و کلمبیا و همچنین قزاقستان نفت وارد کرده است. با توجه به نیاز مبرم ترکیه به نفت و بخصوص گاز ایران، پیش‌بینی می‌شود که سیاستمداران ترکیه درصدد دریافت معافیت‌های تحریمی در قبال ایران از ایالات متحده برآیند و در صورت عدم دریافت معافیت، درصدد استفاده از راه‌های غیرمعارف در جهت دورزدن تحریم‌ها برآیند که این سبب افزایش تنش در روابط آنکارا- واشنگتن خواهد شد.

از سال ۲۰۰۲ تاکنون آمریکا دو هدف تامین امنیت اسرائیل و تامین امنیت انرژی را در خاورمیانه دنبال می کند. آمریکا از جنگ جهانی دوم تاکنون تلاش کرده است تا نقاط ژئواکونومیک خاورمیانه از جمله خلیج فارس را زیر کنترل سیاسی-امنیتی خویش در آورد. در نقاط ژئوپلیتیک نزدیک اسرائیل نیز تغییر تصمیم نخبگان در کشورهای همچون مصر و اردن و تغییر رژیم در کشورهای همچون عراق و سوریه را دنبال کرده است. امریکایی ها با وارد کردن کشورهای همچون انگلستان، فرانسه و ترکیه به نظم امنیتی خلیج فارس تلاش دارند نظم امنیتی چندجانبه را در آینده در این منطقه حاکم کنند، اما تغییر تصمیم در نقاط ژئوپلیتیک و تغییر ساختار با اولویت فدرالیسم در کشورهای ضعیف از سوی آمریکا دنبال می شود. به رسمیت شناختن حاکمیت اسرائیل بر بلندی های جولان که به تازگی اتفاق افتاد، بار دیگر انتقادات ترکیه از سیاست آمریکا در خاورمیانه را برانگیخت. پس از این تصمیم سیاسی ایالات متحده آمریکا، ترکیه رسماً اعلام کرد که بلندی های جولان هیچ ربطی به اسرائیل ندارد و دونالد ترامپ «قلدری» می کند. همچنین حمایت آمریکا از عربستان در جریان کودتا علیه دولت قانونی مصر و بازداشت، زندانی و اعدام تعداد زیادی از اعضای اخوان المسلمین مصر سبب شد تا ترکیه در این زمینه با آمریکا و همپیمانان عرب آن دچار تنش شود. انتقال سفارت آمریکا به قدس و به رسمیت شناختن شهر قدس به عنوان پایتخت اسرائیل نیز یکی دیگر از سیاست هایی بود که دولت ترکیه به شدت با آن به مخالفت برخاست. در ۶ دسامبر ۲۰۱۷، رئیس جمهور آمریکا دونالد ترامپ به طور رسمی به رسمیت شناختن بیت المقدس به عنوان پایتخت اسرائیل توسط ایالات متحده را اعلام کرد. این اقدام برخلاف نزدیک به هفت دهه سیاست خارجی آمریکا و برنامه ریزی برای جابجایی سفارت این کشور در اسرائیل از تل آویو به بیت المقدس صورت گرفت. پس از اعلام این خبر، ترامپ با امضای معافیت نامه ای تصمیم برای عدم انتقال سفارت آمریکا از تل آویو به قدس را برای شش ماه دیگر تمدید کرد. بنیامین نتانیا هو، نخست وزیر اسرائیل با استقبال از این تصمیم آن را ستایش نمود. این اقدام مورد انتقاد اکثر رهبران بین المللی از جمله مسئولان سیاست خارجی ترکیه قرار گرفت. خروج آمریکا از توافق برجام و اعمال تحریم های ثانویه بر ایران نیز یکی دیگر از موارد اختلافی و تنش آفرین میان ترکیه و ایالات متحده آمریکا بوده است. ترکیه معتقد است که اعمال تحریم های ظالمانه و یکجانبه بر علیه ایران، نه تنها دارای مزیت نیست بلکه سبب طغیان بیشتر ایران و ناآرامی در منطقه خاورمیانه خواهد شد.

زمانی که دونالد ترامپ، خوان گوایدو را به عنوان رئیس جمهور ونزوئلا به رسمیت شناخت، رجب طیب اردوغان این تصمیم را «شوکه‌آور» توصیف کرد و با نیکلاس مادورو تماس گرفت تا با اعلام حمایت از او، او را به استادگی در برابر سیاست‌های قلدرمآبانه آمریکا تشویق نماید. حمایت ترکیه از دولت قانونی ونزوئلا نشان داد که این دو کشور به رغم فشارها و تحریم‌های آمریکا برای منزوی کردن کاراکاس علاوه بر اینکه اتحاد بیشتری کسب کرده‌اند، موجب تقویت روابط این کشور منطقه آمریکای لاتین با هم‌پیمانانش شده است؛ هم‌پیمانی که دل خوشی از واشنگتن نداشته و حتی برای نشان دادن نارضایتی‌شان نسبت به سیاست‌های کاخ سفید به دنبال علنی‌تر کردن گسترش روابط با ونزوئلا هستند. ترکیه و ونزوئلا ممکن است کیلومترها از یکدیگر دور باشند، اما وجه مشترک ضد آمریکایی داشته‌اند که دو کشور را بیش از پیش به همدیگر نزدیک کرده است. به رغم اینکه آمریکا طی سال‌های گذشته یک شریک تجاری مهم برای ترکیه بوده، اما این باعث نشده آنکارا از سیاست‌های مخرب واشنگتن در عرصه بین‌المللی انتقاد نکند. وزیر خارجه ترکیه طی دیدار با همتای ونزوئلایی‌اش بر این مسئله تاکید کرده که هیچ تحریم، فشار و یا شرایط پیچیده نمی‌تواند مانع از تعمیق روابط آنکارا و کاراکاس به ویژه در حوزه تجاری و اقتصادی شود. سطح تجارت دو کشور تا پایان سال ۲۰۱۹ به حدود ۱۵۰ میلیون دلار رسیده و دو طرف به دنبال افزایش میزان این مراودات تجاری هستند. مراوداتی که به هیچ وجه خوشایند دولتمردان آمریکا نبوده و یکی دیگر از عوامل ایجاد تنش و تضاد در منافع دو کشور ترکیه و آمریکا بوده است. مواضع ترکیه نشان می‌دهد که راهکارهای آمریکا برای تحت فشار گذاشتن ونزوئلا و دور کردن هم‌پیمانان این کشور نتیجه نداده و حتی هم‌پیمانان ونزوئلا را بیشتر از گذشته به این کشور نزدیک کرده است. ترکیه همانند روسیه و چین در سال‌های اخیر نیم‌نگاهی به سرمایه‌گذاری در آمریکای لاتین داشته است. آنکارا در سال‌های اخیر با اجرای طرح‌های جدید اقتصادی در آمریکای لاتین به دنبال تقویت جایگاه خود در این منطقه بوده است. آمریکای لاتین یکی از اولویت‌های طرح کلان انتقال کالاهای ترکیه‌ای در نظر گرفته شده و آمریکای لاتین منطقه‌ای مهم برای صادرات کالاهای ترکیه محسوب می‌شود و این یعنی پا گذاشتن ترکیه در حیط خلوت ایالات متحده آمریکا و ایجاد تنش در روابط سیاسی دو کشور. در این میان ونزوئلا که در سال‌های اخیر شرایط اقتصادی بسیار سختی را به دلیل جنگ اقتصادی آمریکا تجربه کرده، توانسته با راهکارهایی در برابر فشارهای واشنگتن ایستادگی کند. از جمله این راهکارها تقویت روابط با هم‌پیمانانش از جمله روسیه، چین، ایران و ترکیه بوده است. در این میان آمریکا تلاش می‌کند در روابط ونزوئلا با هم‌پیمانانش اختلال ایجاد کند که البته تاکنون در این مسیر ناکام بوده است. برای نمونه واشنگتن پیشتر هشدار داده بود از انتقال محموله‌های نفتی ایران به ونزوئلا ممانعت به عمل خواهد آورد، اما نتوانست به هدفش در این راستا برسد. روابط نزدیک نیکلاس مادورو و رجب طیب اردوغان رئیس‌جمهوری ترکیه نیز دلیل محکمی بر گسترش روابط فی مابین بوده است.

آمریکا خرید سامانه دفاعی اس-۴۰۰ از سوی ترکیه را که خود جزو اعضای ناتو است تهدیدی برای این پیمان نظامی تلقی می‌کند و به همین دلیل بارها از آنکارا خواسته بود که از خرید اس-۴۰۰ چشم‌پوشی کند. اما دولت ترکیه در نهایت خواسته آمریکا را نادیده گرفت و اواسط تیرماه سال ۱۳۹۸ روسیه تحویل سامانه اس-۴۰۰ به ترکیه را رسماً آغاز کرد. بر همین اساس اواخر تیرماه سال ۱۳۹۹ اعلام شد که کنگره آمریکا بنا دارد ترکیه را به دلیل خرید سامانه دفاع موشکی اس-۴۰۰ از روسیه تحریم کند. لذا طرح تحریم ترکیه به دلیل خرید سامانه دفاع موشکی اس-۴۰۰ از روسیه، با همکاری دو نماینده جمهوری خواه و یک نماینده دموکرات تدوین و برای انجام مراحل بعدی تحویل کنگره گردید. این طرح در اواخر مردادماه به رای گذاشته شد و نمایندگان با تحریم ترکیه موافقت کردند. همچنین مجلس نمایندگان آمریکا و وزارت خزانه داری این کشور چندین بانک و موسسه ترک را بدلیل همکاری‌های اقتصادی و بانکی و بدلیل دور زدن تحریم‌های ایران تحریم کرده که سبب ایجاد اختلاف در میان سیاستمداران ترک و همتایان آمریکایی آن‌ها شده است. کما اینکه ترکیه از ابتدای تحریم‌های ایران بدلیل همکاری اقتصادی گسترده با این همسایه شرقی خود، همواره در صدد مخالفت با این تحریم‌ها برآمده و به نوعی این تصمیمات و مخالفت‌ها همیشه باعث تنش در روابط میان ترکیه و ایالات متحده آمریکا نیز بوده است.

### کودتای نافرجام در ترکیه

کودتای نافرجام ۲۰۱۶ ترکیه تلاشی بود توسط گروهی از نظامیان که در آن بنا بر گفته نخست‌وزیر ترکیه بن‌علی ییلدریم بخشی از ارتش ترکیه در تاریخ ۱۵ ژوئیه ۲۰۱۶ - ۱۶ ژوئیه ۲۰۱۶ تلاش کردند تا حکومت را در دست بگیرند. جت‌های جنگی در آسمان استانبول و آنکارا پرواز کردند و ارتش پل‌های بسفر و سلطان محمد فاتح در استانبول را به وسیله تانک و سربازها مسدود کرد. طی این عملیات، بسیاری از خطوط تلفن و اینترنت قطع بودند. حکومت ترکیه برای مبارزه با کودتاگران از پلیس درخواست کمک کرد. همزمان بیانیه‌ای با عنوان نیروهای مسلح ترکیه از تلویزیون دولتی ترکیه پخش شد با این مضمون که ارتش برای حفظ دموکراسی و حقوق بشر در ترکیه، اداره امور را در دست گرفته است. در این اطلاعیه ارتش تأکید کرد که روابط خارجی آنکارا با کشورهای دیگر به قوت خود باقی است و حاکمیت قانون در کشور در اولویت قرار دارد. برخی منابع داخلی ادعا کردند این کودتا توسط نیروهای وابسته به فتح‌الله گولن انجام گرفته است در حالی

که وی در پیامی کودتا را محکوم کرد و گفت که کودتا کار اردوغان است. ژنرال هلوسی آکار رئیس ستاد کل ارتش ترکیه نیز توسط کودتاچیان دستگیر شد. رسانه‌های ترکیه گفتند اردوغان در مکانی امن تحت محافظت است و به زودی یک نطق تلویزیونی خواهد داشت. دفتر رجب طیب اردوغان از ذکر محل نگهداری او خودداری کرد. گزارش‌ها حاکی از قطع خطوط تلفن در سه کلانشهر استانبول، آنکارا و ازمیر بود. ضمن این که هلیکوپترهای کبری بر فراز ستاد فرماندهی ارتش در آنکارا در حال پرواز بود. نخست وزیر وقت ترکیه گفته بود که به هیچ‌کس اجازه نمی‌دهد دموکراسی را زیر سؤال ببرد و افرادی که دست به این اقدام غیرقانونی زده‌اند، هزینه سنگینی خواهند پرداخت. در همان زمان حزب عدالت و توسعه از هواداران خود خواسته بود که برای حمایت از دولت رجب طیب اردوغان به خیابان‌ها بریزند. ساعاتی پس از آغاز درگیری‌ها، نیروهای وفادار به دولت ترکیه و حزب عدالت و توسعه اعلام کردند که کنترل کشور را به دست گرفته و تعداد زیادی نظامی کودتاگر بازداشت شده‌اند. همچنین نیروهای مردمی طرفدار دولت ترکیه به سمت ستاد مشترک ارتش این کشور حرکت کردند. سرویس اطلاعاتی دولت ترکیه نیز، در بیانیه‌ای مدعی شد که کودتای ارتش شکست خورده است و عده‌ای از کودتاچیان دستگیر شده‌اند. پس از فروکش کردن کودتای مشکوک و نافرجام در ترکیه، اردوغان مدعی شد که این کودتا توسط روحانی معروف و مخالف دولت ترکیه یعنی فتح الله گولن سازماندهی شده و باید دولت آمریکا این روحانی را به ترکیه جهت محاکمه استرداد کند اما دولت آمریکا از این کار سرباز زد و این تصمیم دولتمردان آمریکایی با موجی از نارضایتی در میان حزب عدالت و توسعه و مردم ترکیه مواجه شد.

### انرژی اوراسیا و قفقاز و تحکیم همکاری آمریکا و ترکیه

در اوراسیا منافع آمریکا (به عنوان یک قدرت فرامنطقه‌ای) و ترکیه اساساً منطبق می‌باشد. برای مثال، تلاش ترکیه برای تبدیل شدن به چهارراه انرژی برای حمل و نقل انرژی دریای خزر به اروپا تا حد زیادی به نفع آمریکا است. این امر اروپا را به منظور کاهش وابستگی‌اش به انرژی روسیه توانمند خواهد ساخت، خصوصاً گاز، اقدامی که آمریکا شدیداً آن را تقویت کرده است. آمریکا حمایت دیپلماتیک محکمی را برای ساخت خط لوله باکو-جیهان و همچنین خط لوله انتقال گاز خزر فراهم آورده است. حمایت دولت آمریکا از کریدور انرژی شرق به غرب به عنوان روشی برای حمایت از جاه طلبی سیاسی ترکیه در منطقه ارزیابی شده است. این طرح در واقع، ضمن اینکه دست یابی ایران به انرژی خزر را مسدود می‌نماید همچنین از هژمونی مجدد روسیه بر منطقه نیز جلوگیری می‌کند. رقابت ژئوپلیتیکی درباره منابع انرژی و مسیرهای انتقال آن محور دیگری در خصوص منافع هماهنگ آمریکا و ترکیه در روابط دوجانبه می‌باشد. ترکیه سیاست خود را در جهت متمایل به

غرب تعریف کرده و به دنبال آن است جایگاه مهمی در حمل و نقل نفت و گاز از طریق ادغام خود در کریدور انرژی شرق به غرب به رهبری آمریکا دست یابد. با امضای قرارداد خط لوله نابوکو در ۲۰ ژوئیه ۲۰۰۹، ترکیه در حال حاضر به کشور استراتژیک محوری برای اروپا تبدیل شده است، در حالیکه منابع انرژی خاورمیانه و آسیای مرکزی را به بالکان و اروپا متصل می‌کند. همانطور که از اوپاما و ترامپ انتظار می‌رفت تا سیاست انرژی اوراسیایی فعال‌تری را دنبال کند، با قراردادهای جدید انرژی زمینه‌های همکاری میان آمریکا و ترکیه بیشتر افزایش خواهد داد. بر اساس نظریه ریملند اسپایکمن، موقعیت بری و بحری ترکیه به گونه‌ای است که بواسطه‌ی استراتژیک بودن سرزمینی آن، مسیری مناسب در جهت انتقال انرژی از حوزه‌های (نفی-گازی) شرقی آسیای میانه (قفقاز) و خاورمیانه به اروپا می‌باشد. لذا این کشور نقشی استراتژیک در زمینه انرژی، انتقال و حمل و نقل آن در دو سوی عرضه و تقاضا ایفا می‌کند.

#### مدل توسعه ترکیه: بستر ساز همکاری با قدرت‌های فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی و قفقاز

تردیدی نیست که ترکیه در چند دهه اخیر، تحولات سیاسی و اقتصادی قابل توجهی را در جغرافیای آسیای صغیر تجربه کرده است. علی‌الخصوص که روی کار آمدن حکومت اردوغان و حزب عدالت و توسعه تحولی بزرگ در تاریخ معاصر ترکیه به شمار می‌آید. البته تحولات دهه‌های ۷۰، ۸۰ و ۹۰ در ترکیه، زمینه را برای اینگونه تحولات، هموارتر کرده بود. امروزه ترکیه و البته در سایه مجاهدت سیاسی و اقتصادی حزب عدالت و توسعه، در تلاش است تا در سایه تحولات سیاسی، تحولاتی چون: عرضه دموکراسی، وجود انتخابات آزاد، جنگ با تروریسم (ک.گ.پ)، اسلام‌گرایی نوین و ترویج فرهنگ تسامح نسبت لائیتسه و میراث کمالیسم، راه مذاکرات مربوط به پیوستن به اتحادیه اروپایی و راه رسیدن به توسعه اقتصادی را هموار کند. لذا در این زمینه بیشتر از دولت‌های قبلی برای ایجاد تحولات سیاسی با هدف نیل به توسعه اقتصادی، باز عمل می‌کند و حتی در صدد تغییر و یا اصلاح بنیان‌های زندگی لائیک نیز برنیامده است. تحولات سیاسی ترکیه زمینه را برای رشد کمی و کیفی اقتصادی این کشور فراهم کرده است. کشور ترکیه خود را به عنوان یک الگوی سکولار، دموکراتیک و مبتنی بر اقتصاد آزاد مطرح می‌کند. در راستای ارائه این الگو از جانب ترکیه، این کشور تنها نیست، بلکه اتحادیه اروپا و آمریکا نیز از این مساله حمایت می‌کنند. به طوری که در همان اوایل فروپاشی اتحاد شوروی حدود سال ۱۹۹۲، وزیر امور خارجه آمریکا جیمز بیکر نیاز به این مسئله را که ترکیه باید اولین کشوری باشد که در این منطقه فعالیت بکند تا انقلابیونی از نوع ایران نتوانند در آنجا فعالیت بکنند، را صراحتاً بیان کرد. حتی دبیر کل وقت ناتو مانفرد ورنر اشاره می‌کند که ناتو امیدش به ترکیه است تا در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز اقدامات

لازم را انجام بدهد تا توازن قوا به هم نخورد. با ظهور آسیای مرکزی و قفقاز، ترکیه قادر شد ضمن خروج از انزوای فرهنگی، نقش محوری خود را برای غرب در امتداد جنوب حوزه نفوذ روسیه گسترش دهد. ایفای این نقش برای متحدین غربی ترکیه بویژه آمریکا خوشایند بوده است و حمایت از ترکیه به عنوان الگوی توسعه کشورهای ترک زبان بر همین اساس صورت می‌گیرد. ترکیه با برخورداری از حمایت آمریکا درباره مدل ترکی اتحادیه‌های نوپای فرهنگی و اقتصادی را در میان کشورهای ترک هم قطار خود بوجود آورده است. نقش ترکیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز نه تنها در درون خود ترکیه بلکه در غرب (آمریکا) نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته است. دلیل این توجه ناشی از ترسی است که اسلام رادیکال ممکن است خلاء قدرتی را که در این منطقه با فروپاشی شوروی رخ داده است پر کند، ترسی که منجر به تشویق قوی از سوی غرب به دولت‌های تازه مستقل به اتخاذ مدل ترکیه در خصوص دموکراسی همراه با اقتصاد لیبرال شده است. به خصوص، در جهان پس از ۱۱ سپتامبر که در آن منافع استراتژیک غرب به سوی رژیم‌های اسلامی رادیکال مایوس کننده تغییر جهت داده است که ممکن است امید موفقیت تروریست‌های افراطی را تقویت کند، نقش ترکیه به عنوان عامل مهم در منطقه مورد استناد قرار گرفته است که به ترکیه پیوندهای قوی زبانی، قومی، فرهنگی و تاریخی با کشورهای تازه تاسیس آسیای مرکزی می‌بخشد. رهبران ترکیه سعی می‌کنند با پیروی از خط و مشی سیاست خارجی آمریکا و ترویج الگوی حکومتی خود از کمک‌ها و حمایت‌های غرب و به ویژه آمریکا برای نفوذ در آسیای مرکزی برخوردار باشند. از نظر آمریکا نیز، ترکیه الگوی مطلوبی برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در ابعاد گوناگون است، چرا که ترکیه کشوری با گرایش غربی، عضو ناتو، معتقد به جدایی دین از سیاست و مدافع منافع غرب در منطقه است.



با افول گفتمان کمالیستی و پیروزی اسلام‌گرایان، خط و مشی سیاست خارجی ترکیه تغییرات بنیادینی را شاهد بوده است. جاه‌طلبی‌های بلند پروازانه آنکارا برخلاف گذشته این کشور را نه به عنوان پل ارتباطی شرق و غرب، بلکه کشوری مرکزی در میان مناطقی استراتژیک نظیر قفقاز و آسیای مرکزی، بالکان و خاورمیانه قرار داده است. دکترین نوعثمانی‌گری حاکم بر سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه به دنبال بسط نفوذ این کشور در مناطق پیرامونی و ادغام با این جوامع با هدف کسب اهمیت استراتژیک جهانی برای ترکیه می‌باشد. سیاست خارجی ترکیه در طی سال‌های اخیر با تغییرات و تحولات فراوانی در روابط منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مواجه بوده است که سیاست این کشور در رابطه با قدرت‌هایی همچون روسیه و آمریکا نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. به طوری که همکاری با روسیه با توجه به نقش استراتژیک این قدرت در خاورمیانه و بحران‌های منطقه‌ای و همچنین حوزه انرژی، و همچنین نقش ابرقدرتی آمریکا و هژمون قالب بر منطقه و نظام بین‌الملل یکی از اولویت‌های ترکیه در سیاست خارجی در بازه زمانی ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹ بوده است. اهداف سیاست خارجی ترکیه در منطقه خاورمیانه و قفقاز و رویکرد این کشور نسبت به قدرت‌های حاضر (روسیه و آمریکا) در این دو صحنه را به طور کلی می‌توان به دو بخش اهداف سیاسی-امنیتی و اهداف اقتصادی تقسیم کرد:

#### • اهداف سیاسی-امنیتی

یکی از اهداف اصلی سیاست خارجی ترکیه در دوران اخیر، چندجانبه‌گرایی در روابط بین‌الملل و توجه به مناطق پیرامونی می‌باشد. از مناطقی که در این زمان برای مقامات ترکیه اهمیت فراوانی پیدا کرده‌اند، منطقه خاورمیانه و آسیای مرکزی و قفقاز می‌باشد. از این رو ترکیه تلاش می‌نماید تا نفوذ خود را در این مناطق افزایش دهد. برای رسیدن به این اهداف اتحاد و همکاری سیاسی-امنیتی با روسیه و ایالات متحده آمریکا به عنوان کلید دست یافتن ترکیه به این مناطق و منافع آن بوده است. منافع مشترک سیاسی-امنیتی-اقتصادی، میان کشور ترکیه با روسیه و آمریکا عامل تسریع‌کننده و مهمی برای ترکیه در جهت توسعه نفوذ در منطقه خاورمیانه، آسیای میانه و قفقاز محسوب می‌شود. از همین رو ترکیه روابط مستحکمی را با روسیه و آمریکا برقرار کرده است اگرچه در برهه‌هایی از تاریخ دچار فراز و نشیب‌هایی نیز شده است اما در مجموع همواره ترکیه سعی کرده است که منافع ملی خود را در اولویت قرار دهد و در زمان‌های گسست روابط، همواره سعی در احیای روابط و ارتباط و همکاری مجدد نموده است. امروزه روابط آنکارا-مسکو و آنکارا-واشنگتن روابط پایدار و رو به گسترشی است.

از لحاظ ژئوپلیتیک مناطق خاورمیانه با انبوهی از ذخایر انرژی و ثروت و همچنین قفقاز هم مرز با ترکیه است و این هم مرزی می‌تواند در منافع ترکیه تأثیر به‌سزایی داشته باشد. از طرفی اوراسیا منطقه‌ای است که ترکیه را به دریای خزر و اروپا متصل می‌کند و همچنین این منطقه راه ورود ترکیه به آسیای مرکزی است و خاورمیانه نیز منطقه‌ای است که ترکیه را به ذخایر عظیم انرژی و بازار مصرف چند صد میلیونی متصل می‌کند. لذا با توجه به وجود بحران‌های سیاسی - امنیتی در این مناطق و نیاز ترکیه به حفظ امنیت منطقه بمنظور شکوفایی هر چه بیشتر اقتصاد خود، ترکیه همواره سعی نموده است تا با اتحاد و ایجاد ائتلاف‌هایی قدرتمند با قدرت‌های منطقه‌ای (روسیه) و فرامنطقه‌ای و هژمون قالب (ایالات متحده آمریکا) در راستای دستیابی به این اهداف خود و همچنین امتیازگیری از سایر رقبای منطقه‌ای خود همچون ایران و عربستان برآید.

#### • اهداف اقتصادی

امروزه برای کشورهای جهان تأمین مداوم انرژی جز اولویت‌های استراتژیک محسوب می‌شود. ترکیه نیز با توجه به اینکه جزء کشورهای علاقه‌مند به توسعه شتابان می‌باشد، نیاز روزافزون به انرژی و تأمین مداوم آن دارد و از مناطقی که می‌تواند در تأمین انرژی ترکیه نقش فعالی داشته باشد منطقه خاورمیانه و بخصوص خلیج فارس و منطقه قفقاز است. ترکیه یکی از کشورهای فقیر از لحاظ انرژی محسوب می‌شود به همین دلیل نیاز مبرم به واردات مداوم انرژی دارد. تأمین امنیت انرژی کشور ترکیه در بلندمدت و تبدیل شدن به قطب ترانزیت انرژی از شرق اروپا، دو هدف راهبردی ترکیه در زمینه انرژی است. ایران و روسیه به ویژه بعد از شرایط متفاوت تحریم نفتی و بحران اوکراین در این حوزه با ترکیه وارد تقابل شده‌اند.

یکی از مهمترین ابعاد سیاست خارجی ترکیه در قفقاز سیاست خطوط لوله و انتقال انرژی از طریق خاک ترکیه به سایر نقاط می‌باشد. موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک و دسترسی به آب‌های آزاد و واقع شدن در جایگاهی میان شرق و غرب عالم، به ترکیه موقعیتی ممتاز داده است. از طرف مقابل با توجه به محصور بودن منطقه قفقاز در خشکی و عدم دسترسی به آب‌های آزاد، کشورهای این منطقه برای انتقال انرژی مجبورند از کشورهایی که به آب‌های آزاد دسترسی دارند مانند ترکیه و ایران استفاده کنند. در نتیجه یک نوع وابستگی و نقطه ضعفی برای این کشورها به وجود آورده است. به لحاظ اقتصادی؛ ترکیه نزدیکترین راه خروج به سمت کشورهای اروپایی است و متقابلاً منطقه قفقاز و در پی آن آسیای مرکزی کوتاه‌ترین راه برای ایجاد راه‌های تجاری میان ترکیه و کشورهای منطقه جنوب شرق آسیا، چین و ژاپن است. از نظر ترکیه راه نفوذ به کل منطقه آسیای مرکزی، مسیر قفقاز است و قفقاز مهمترین دروازه برای این کشور به منظور مناسبات اقتصادی و روابط تجاری محسوب می‌شود. سیاست چهار راه انرژی یا ترکی -

سازی خطوط لوله پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در دستور کار دستگاه سیاست خارجی این حزب قرار گرفته است. در این بین، حمایت غرب به ویژه ایالات متحده آمریکا از این سیاست و سیاست دیگر آمریکا مبنی بر عبور نکردن خطوط انرژی منطقه قفقاز از روسیه است. به طوری که اولین خط لوله غیر روسی یعنی باکو - تفلیس - جیهان به ثمر نشست و چندی بعد نیز خط لوله باکو - تفلیس - ارزروم به ثمر نشست. خط لوله ناباکو نیز در منطقه مطرح شده است ولی هنوز به بهره‌برداری کامل نرسیده است.

حزب عدالت و توسعه از زمان کسب حاکمیت در ترکیه، آمیزه‌ای از واقع‌گرایی، منطقه‌گرایی، اقتصاد سیاسی و کاربرد ابزارهای قدرت نرم را در سیاست خارجی خود حاکم کرده که به طور کلی در منطقه خاورمیانه و آسیای مرکزی در قالب سه راهبرد کلی شکل گرفته است:

- گسترش و فعال‌سازی عمق استراتژیک ترکیه در قالب سیاست‌هایی همچون «پان ترکیسم» و «نئوعثمانیسم» با هدف کسب حوزه‌های نفوذ در منطقه با کمک ایجاد اتحادهای استراتژیک با قدرت‌های منطقه - ای و فرامنطقه‌ای همچون روسیه و آمریکا و بازی با کارت هر یک از این قدرت‌ها
  - ایفای نقش نیابتی از غرب در حوزه‌های سیاسی، امنیتی مرتبط با منطقه خاورمیانه و اوراسیا
  - ایفای نقش چهار راه ترانزیت کالا و انرژی با ترکی سازی خطوط لوله نفت و گاز و حضور فعال در حوزه - های بکر اقتصادی و سرمایه‌گذاری منطقه
- همچنین وزارت امور خارجه ترکیه در سال ۲۰۱۹ در گزارشی تحت عنوان راهبرد انرژی آنکارا در منطقه خاورمیانه و قفقاز، هدف اصلی این کشور را تامین امنیت انرژی با پیگیری سه راهبرد زیر اعلام نموده است؛
- ❖ تنوع بخشی به کشورها و راه‌های عرضه انرژی به بازارهای این کشور
  - ❖ برداشتن گام‌های موثر در دستیابی به خودکفایی در بخش انرژی
  - ❖ مشارکت ترکیه در تامین امنیت انرژی اروپا

در واقع ترکیه همواره سعی نموده است از طریق همکاری و رویکرد مثبت به قدرت‌های نفوذگری همچون روسیه و آمریکا دستیابی به اهداف و منافع ملی خود را تسریع بخشد و از طریق بازی با کارت هر یک از این قدرت‌ها در پیچ‌های مهم تاریخی، گامی بلند در جهت تبدیل شدن به هژمون قالب منطقه‌ای بردارد.

### منابع

- [۱] اتوتایل، ژناروید و همکاران (۱۳۸۰). اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، ترجمه: محمدرضا حافظ نیا و هاشم نصیری، تهران: دفتر معالعات سیاسی و بین‌المللی
- [۲] الهی، اکبر (۱۳۸۴). روابط خارجی ایران (بعد از انقلاب اسلامی)، تهران: انتشارات آوای نور

- [۳] اطاعت، احمد (۱۳۷۶). جغرافیای کشورهای همجوار (ترکیه)، تهران: سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح
- [۴] احمدی، محسن (۱۳۹۲). موضع آتی شیعیان عراق در برابر کشورهای همسایه، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات ابرار معاصر
- [۵] احدی، محمد (۱۳۸۷). زبان کردی و لهجه های مختلف آن. تبریز: بینا
- [۶] افشردی، مهدی (۱۳۹۷). ژئوپلیتیک انتقال نفت از قفقاز، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، سال اول، شماره یک.
- [۷] امید علی و رضایی، فاطمه (۱۳۹۰). عثمانی گرایی جدید در سیاست خارجی ترکیه، فصلنامه روابط خارجی، سال ۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۰
- [۸] افضل، رسول و متقی، افشین (۱۳۹۰). بررسی و تبیین ژئوپلیتیکی اسلام گرایی اعتدالی در سیاست خارجی ترکیه از سال ۱۹۵ تا ۲۰۱۱ با رویکرد سازه انگاری، فصلنامه روابط خارجی، سال ۳، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۰
- [۹] اخباری، محمد: عبدی، عطاله (۱۳۹۰). موقعیت ژئوپلیتیک ایران و تلاش های آمریکا برای تثبیت هژمونی خود در جهان، پژوهش جغرافیای انسانی، شماره ۵۷، بهار ۱۳۹۰
- [۱۰] آشوری، محسن (۱۳۹۷). برآورد استراتژیک ترکیه. تهران: موسسه فرهنگی و معالعات و تحقیقات بینالمللی معاصر
- [۱۱] اسکندری، مجید (۱۳۸۹). روند همگرایی ترکیه و بلوک غرب، فصلنامه سیاست خارجی. سال ۲۴. شماره ۳. صص ۸۴۷-۸۷۴
- [۱۲] اطهری، سیداسدالله، شعیب بهمن و محمدرضا علیپور (۱۳۹۱). نقش انرژی در توسعه روابط روسیه و ترکیه، مطالعات اوراسیای مرکزی. سال ۵. شماره ۱۱. صص ۱-۲۰
- [۱۳] انیسی، لیل (۱۳۹۱). تاثیر تحولات سوریه بر روابط روسیه و ترکیه از ۲۰۱۱ تاکنون. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز.
- [۱۴] آیدین، مصطفی (۱۳۷۷). نقش ترکیه در پیشگیری و مدیریت بحران های منطقه ای، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال هفتم، دوره سوم، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۷۷.
- [۱۵] بروملی، روی (۱۹۹۱). فرهنگ روابط بین الملل. ترجمه حسن پستا، تهران: فرهنگ معاصر
- [۱۶] بهمن، شعیب (۱۳۹۵). تاثیر بحران سوریه بر روابط روسیه و ترکیه. فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام. سال ۱۷. شماره ۲. صص ۱۳۳-۱۵۸

- [۱۷] پلانو، هارتیون (۱۳۸۷). مناقشه قره باغ: آرمانها واقعیتها، ترجمه موسسه فرهنگی و مطالعات و تحقیقات بینالمللی ابرار معاصر تهران، معاونت تولید، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی معالعات و تحقیقات بینالمللی ابرار معاصر تهران
- [۱۸] حسین پور پویان، رضا و میرزایی پور، طاهره (۱۳۸۷). تحلیل نقش و جایگاه جدید اوراسیا در استراتژی قدرت های جهانی، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۶۴، زمستان ۱۳۸۷
- [۱۹] حسنتاش، سید غلام حسین (۱۳۸۵). تقاضای گاز اروپا، نقش ترکیه و فرصت های ایران، ماهنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی، سال بیستم، شماره ۷ و ۸، فروردین ۱۳۸۵.
- [۲۰] حاجی یوسفی، امیرمحمد و عباس ذوالفقاری (۱۳۹۶). فرهنگ راهبردی و سیاست خارجی خاورمیانه ای روسیه. فصلنامه روابط خارجی. سال ۹. شماره ۲. صص ۱۶۵-۱۹۲
- [۲۱] جعفری ولدانی، محمد (۱۳۸۲). ترکیه جمهوری سرگردان، ترجمه: سید حسین موسوی، تهران: مرکز پژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه
- [۲۲] جوادی فتح، سارا (۱۳۸۴). سوادهای ایالات متحده در طرح خاورمیانه بزرگ، فصلنامه راهبرد، شماره ۳۵، بهار ۱۳۸۴
- [۲۳] جمهوری ترکیه (۱۳۹۰). فصلنامه فرهنگی و اجتماعی گفتگو، شماره ۵۹۰، اسفند ۱۳۹۰
- [۲۴] جلالی، حسین (۱۳۸۸). چالشهای قومی در قفقاز جنوبی. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹
- [۲۵] خرازی، سعید (۱۳۸۶). ایران و ترکیه در معادلات خاورمیانه: همگرایی منطقه ای، فصلنامه همشهری دیپلماتیک، سال ۱، شماره ۷، ۱۳۸۶
- [۲۶] خوشوقت، محمد (۱۳۷۵). قبرس، استخوان گلوگیر ترکیه. روزنامه شرق، ۴۶ مهر پارسا
- [۲۷] خجسته، رحیم (۱۳۹۵). نگاهی اجمالی به روابط روسیه و ترکیه. خبرگزاری صدا و سیما. [پایگاه اینترنتی] ۲۶ مرداد ۹۵.
- [۲۸] قهرمانپور، رحمان (۱۳۸۴). تعاملات ایران و ترکیه در آغاز قرن ۲۱، مجله دفاع، شماره ۴، اسفند ۱۳۸۴
- [۲۹] قربی، حسین (۱۳۸۹). فلسفه جغرافیا. تهران: گیتاشناسی
- [۳۰] قوام، علی (۱۳۷۳). بررسی سیر روابط ترکیه و سوریه. مجله سیاست خارجی، شماره ۳
- [۳۱] قوام، عبدالعلی (۱۳۷۲). اصول سیاست خارجی و سیاست بین الملل. فصلنامه راهبرد سیاسی، شماره ۴، سال ۱۲، صص ۲۸۱-۳۱۰
- [۳۲] قنبرلو، محمدرضا (۱۳۸۵). مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی (جلد دوم). تهران: سازمان حوزه ها و مدارس علمیه خارج از کشور

[۳۳] دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۰). فناوری‌های قدرت در جنگ نرم. فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۶۳،

دوره ۱۷، صص ۳۰-۵

[۳۴] دوئرتی، فالتزگراف (۱۳۸۸). کشورهای مشترک المنافع ویژه مسائل امنیتی، ترجمه فخرالدین سلطانی، تهران:

موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بینالمللی ایران معاصر

[۳۵] مرادیان، محسن (۱۳۸۷). برآورد استراتژیک ترکیه. تهران: موسسه فرهنگی و معالعات و تحقیقات بینالمللی

معاصر

[۳۶] مورینسون، الکساندر (۱۳۸۷). نقش انرژی در روابط سه جانبه اسرائیل، آذربایجان و ترکیه، مترجم، سلمان

رضوی، فصلنامه فلسطین، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۷

[۳۷] ملائک، محمد حسین (۱۳۸۸). ترکیه، ایران و آمریکا، گزارش راهبردی مرکز تحقیقات استراتژیک، شماره

۲۸۸، اردیبهشت ۱۳۸۸